“O'SMIRLIK DAVRIDA IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI”

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
San’atshunoslik fakulteti pedagogika va psixologiya kafedrasi
P.f. n., v.v.b. Kalıqnazarova Gulayim
San’atshunoslik fakulteti amaliy psixologiya yo’nalishi 4- bosqich talabasi
Qozoqboyeva Kamolot

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o‘smirlarda iroda sifatlarining rivojlanishiga ta’sir etuvchi individual-psixologik, oilaviy, pedagogik va ijtimoiy omillar o‘rganildi. Shuningdek, qat’iyatlilik, mustaqillik, sabr-toqat, maqsadga intilish kabi irodaviy sifatlarning o‘smir shaxsi rivojlanishidagi o‘rni yoritildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘smirlarda irodaviy sifatlarning shakllanishi emotsional barqarorlik, motivatsiya, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlandi. Maqolada o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarni rivojlantirish bo‘yicha psixologik tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *o‘smirlik davri, iroda, irodaviy sifatlar, motivatsiya, emotsional rivojlanish, mustaqillik, qat’iyatlilik, shaxs rivojlanishi.*

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Ushbu davrda shaxsning psixik rivojlanishida keskin o‘zgarishlar yuz beradi, mustaqil fikrlash shakllanadi hamda o‘z “Men”ini anglash jarayoni kuchayadi. Aynan shu davrda o‘smirning xarakter xususiyatlari, emotsional holati va irodaviy sifatlari faol rivojlanadi. Shu sababli o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarning shakllanishini o‘rganish psixologiya fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Iroda insonning maqsadga erishish yo‘lida uchraydigan qiyinchiliklarni yenga olish, o‘z xatti-harakatlarini boshqarish va ongli ravishda faoliyatni tashkil etish qobiliyatidir. Irodaviy sifatlar esa insonning qat’iyatlilik, sabr-toqat, intizomlilik, mustaqillik, tashabbuskorlik va mas’uliyatlilik kabi psixologik xususiyatlarida namoyon bo‘ladi. Ushbu sifatlar shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va hayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘smirlik davrida biologik va psixologik o‘zgarishlarning kuchayishi natijasida emotsional beqarorlik, impulsivlik va ichki ziddiyatlar kuzatiladi. Shu bilan birga, o‘smirlar o‘z mustaqilligini namoyon qilishga intiladilar. Mazkur jarayonlarda iroda sifatlari shaxsning o‘zini boshqarishi va maqsadli faoliyat olib borishida asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.[1.243]

Psixologik tadqiqotlarda irodaviy sifatlarning shakllanishi shaxsning motivatsion sohasi, oilaviy muhit, tarbiya uslubi hamda ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning o‘smirga bo‘lgan munosabati, unga mustaqillik berish darajasi hamda emotsional qo‘llab-quvvatlashi irodaviy sifatlarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi o‘smirlar psixologiyasiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada ayrim hollarda o‘smirlarda mas’uliyatsizlik, irodasizlik, emotsional beqarorlik va motivatsiyaning pasayishi kabi muammolar kuzatilmoqda. Shu sababli o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillarni tahlil qilish va ularni rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlashdan iborat.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda nazariy va empirik metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini yosh va pedagogik psixologiya, shaxs psixologiyasi hamda faoliyat nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Nazariy tahlil bosqichida iroda va irodaviy sifatlarning mohiyatiga bag‘ishlangan

ilmiy manbalar, mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari o‘rganildi. O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, motivatsion rivojlanish va emotsional barqarorlik masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.[2.240]

Empirik tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, anketa va psixodiagnostik metodlardan foydalanildi. Kuzatish metodi yordamida o‘smirlarning o‘quv faoliyati, ijtimoiy munosabatlari va qiyinchiliklarga munosabati o‘rganildi. Suhbat metodi orqali ularning maqsadga intilishi, mustaqillik darajasi hamda o‘z xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatlari haqida ma’lumotlar olindi. Shuningdek, o‘smirlarda qat’iyatlilik, emotsional barqarorlik, motivatsiya va mas’uliyatlilik darajasini aniqlashga qaratilgan psixologik metodikalardan foydalanildi. Olingan natijalar qiyosiy va statistik tahlil asosida umumlashtirildi.

Tadqiqot davomida o‘smirlarning individual psixologik xususiyatlari, oilaviy muhiti va ta’lim jarayoni irodaviy sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi muhim determinantlar sifatida baholandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarning shakllanishi ko‘plab psixologik va ijtimoiy omillarga bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, maqsadga yo‘naltirilgan faoliyat bilan muntazam shug‘ullanuvchi o‘smirlarda qat’iyatlilik va mas’uliyatlilik darajasi yuqori ekanligi aniqlandi. Oilaviy muhit irodaviy sifatlarning rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi. Ota-onalar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati berilgan o‘smirlarda o‘ziga ishonch va tashabbuskorlik yuqoriroq bo‘ldi. Aksincha, haddan tashqari nazorat ostida tarbiyalangan o‘smirlarda mustaqillik va mas’uliyat hissining sust rivojlanishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida motivatsiya darajasi bilan irodaviy sifatlar o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi. O‘z oldiga aniq maqsad qo‘ya oladigan va kelajak rejalari shakllangan o‘smirlarda sabr-toqat va qat’iyatlilik yuqori bo‘ldi. Motivatsiyasi past bo‘lgan o‘smirlarda esa faoliyatni oxirigacha yetkazmaslik, tez charchash va qiyinchiliklardan qochish holatlari ko‘proq kuzatildi. Shuningdek,

o‘quv muhitining psixologik iqlimi ham muhim determinant sifatida namoyon bo‘ldi. O‘qituvchi tomonidan rag‘batlantirish va ijobiy munosabat bildirilgan o‘smirlarda irodaviy faollik kuchliroq rivojlandi. Doimiy tanqid va salbiy baholash esa o‘smirlarda o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keldi.[3. 154]

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, irodaviy sifatlar biologik omillargina emas, balki ijtimoiy muhit va tarbiya ta’sirida ham shakllanadigan murakkab psixologik tizim hisoblanadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar o‘smirlik davrida irodaviy sifatlarning shakllanishi shaxs rivojlanishining muhim tarkibiy qismi ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida aniqlangan omillar mavjud psixologik nazariyalar bilan uyg‘unlik kasb etadi. Xususan, motivatsiya va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati iroda rivojlanishining asosiy psixologik mexanizmlaridan biri ekanligi kuzatildi. O‘smirlik davrida shaxsning mustaqillikka intilishi kuchayadi. Shu sababli ularga erkin qaror qabul qilish imkoniyatini yaratish irodaviy sifatlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan va tashabbuskorlikka rag‘batlantirilgan o‘smirlarda mas’uliyatlilik va qat’iyatlilik yuqori bo‘ladi.

Oiladagi psixologik muhit ham irodaviy sifatlarning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalarning haddan tashqari qat’iy nazorati yoki bolaga ishonchsizlik bilan munosabatda bo‘lishi o‘smirning ichki mustaqilligini cheklaydi. Bu esa irodaviy faollikning pasayishiga olib keladi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarining o‘smir psixologiyasiga ta’siri ham muhim masalalardan biridir. Internet va ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanish ayrim hollarda o‘smirlarda sabrsizlik va motivatsiyaning pasayishiga sabab bo‘lmoqda. Shu bois o‘smirlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularni maqsadli faoliyatga yo‘naltirish zarur.[4.276]

Irodaviy sifatlarning yetarli darajada rivojlanishi o‘smirning kelajakdagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy muvaffaqiyatlari uchun muhim psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

O‘smirlik davrida irodaviy sifatlarning shakllanishi murakkab va ko‘p omilli psixologik jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, qat’iyatlilik, mustaqillik, mas’uliyatlilik va sabr-toqat kabi irodaviy sifatlarning rivojlanishida motivatsiya, oilaviy muhit, pedagogik munosabat va ijtimoiy omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘smirlarda irodaviy sifatlarni rivojlantirish uchun ularga mustaqillik berish, maqsad qo‘yishga o‘rgatish, ijobiy rag‘batlantirish va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, o‘quv jarayonida psixologik treninglar va rivojlantiruvchi mashg‘ulotlardan foydalanish ijobiy natija beradi. Irodaviy sifatlarning rivojlanishi o‘smirning nafaqat o‘quv faoliyatida, balki kelajakdagi hayotiy muvaffaqiyatlarida ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.*
2. *Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2004.*
3. *Rubinshteyn S.L. Osnovi obshchey psixologii. – Sankt-Peterburg, 2002.*
4. *Leontev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva, 1975.*
5. *Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva, 1991.*
6. *Nemov R.S. Psixologiya. – Moskva, 2003.*
7. *Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2002.*
8. *Bojovich L.I. Lichnost i yeye formirovaniye v detskom vozraste. – Moskva, 1968.*
9. *Petrovskiy A.V. Obshchaya psixologiya. – Moskva, 1986.*
10. *Elkonin D.B. Psixik rivojlanish nazariyasi. – Moskva, 1995.*
11. *Baratov Sh.R. Psixologiya nazariyasi va tarixi. – Toshkent, 2019.*

12.Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva, 2001.

13.Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva, 2004.

14.Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent, 2000.

15.Kon I.S. Psixologiya yunosti. – Moskva, 1989.